

Folketymologier

Om ortnamns meningsskapande funktion

Föreliggande uppsats ska betraktas som en idédiskussion om s.k. onomastiska folkety-mologier, och då särskilt frågan om varför de uppkommer och vilken roll de spelar i människans namnbruk. Just vad folkety-mologierna är ett uttryck för har det rätt delade meningar om. Vibeke Dalberg (1991 s. 17) betonar folkety-mologiernas språkfunktionella aspekt. Hon skriver:

Der er da ikke tale om nogen sprogreleksion fra sprogbrugernes side, men alene om at sprogbrugerne gennem omdannelsesprocessen tilpasser utilpassede størrelser til sprognormen. Formålet med omdannelsen er udelukkende af funktionel art.

Enligt Dalberg finns det således ingen medveten etymologisk reflexion bakom den folkety-mologiska omtolkningen. Liknande tankegångar möter hos dialektologen Birgit Eaker (1999 s. 28 f.) som menar att den folkety-mologiska processen inte nödvändigtvis behöver inbegripa en etymologisk tolkning, inte heller behöver det handla om att göra språkuttrycket mer begripligt. I stället, menar Eaker, sker »anpassning av okända ord till kända språkelement ... säkerligen ofta helt enkelt för att göra dem lättare att minnas eller att uttala». Enligt dessa författare skulle folkety-mologiernas främsta funktion således vara att anpassa språkuttrycken till kända morfologiska och fonetiska mönster. Det bör tilläggas att Eaker i första hand behandlar icke-propriellt material.

Å andra sidan har vi de som menar att folkety-mologierna representerar en medveten strävan efter att återskapa mening. Karl Gustav Ljunggren (1958 s. 19) anser att den psykologiska bakgrunden i regel inte bara är att man vill anknyta till ett mönster, utan en »strävan att låta namnet få en betydelse eller eventuellt att låta det få en a n n a n betydelse». W.F.H. Nicolaisen (1977 s. 24) karakteriserar begreppet folkety-mologi som »the fanciful reconstruction of the origins of obscure lexical items, in order to give or restore meaning to the meaningless». Min egen uppfattning är att folkety-mologierna till stor del handlar just om att återskapa mening i ortnamnen och därmed i de platser som namnen betecknar. Omtolkningen av ortnamn ledsagas vanligen av en förklarande berättelse och ortnamnet blir därigenom utgångspunkt för historier om platser och om människor och väsen som antas ha

verkat där. Därigenom kommer folketyologierna att fungera som en motor i en process som med ortnamnen som utgångspunkt genererar mening i landskapet. Språkfunktionella aspekter finns säkert med i bilden, men jag menar att Dalberg går för långt när hon (a.st.) hävdar att »formålet med omdannelsen er udelukkende af funktionel art».

Jag har under några år sysslat med ortnamn på Öland och därvid slagits av den stora mängden folketyologier som finns upptecknade. Här nedan följer några kort refererade exempel:

Brunneby

Byn som brunnit.

Frösslunda, Gösslunda och Ebbelunda

Har namn efter tre bröder Fröss, Jöss och Äbben.

Gårdby och Sandby

Har namn efter två prinsessor Gårda och Sanda.

Kvinngröta

Byns kvinnor ska ha givit en grupp danska soldaterna så mycket gröt att de somnat. Därefter ska de ha skurit halsarna av dem.

Ottenby

Odens by.

Porskärr

Anses (felaktigt) ha varit ett posthemman.

Resmo

Resarnas (jättarnas) hem.

Runnsäck

Ska ha namn av en rönn.

Rösslösa

Har uppfattats som 'Ryss-lösa'. När ryssarna härjade på ön ska de ha missat byn, som ligger gömd nedanför landborgen.

Össby

Har namn efter en drottning Öda.

Jag är fullt medveten om att Vibeke Dalberg skulle kalla de flesta av dessa förklaringar för etiologiska namnförklaringsägner och inte folketyologier, åtminstone de fall som inte givit upphov till ombildningar av namnen. Samtidigt bör man fråga sig om inte dessa namnförklaringsägner och det som Dalberg kallar för folketyologier är uttryck för samma sak, nämligen en strävan efter att återskapa mening i namnen, en strävan som i vissa fall har påverkat namnens form och i andra

inte. I så fall kan man visserligen formellt sett skilja dem åt, men inte kausalt. Jag vill reservera termen *namnförklaringsägner* (och *namnförklaringskronikat*, se strax nedan) för de berättelser som ledsagar namnets omtolkning. Själva omtolkningen vill jag i enlighet med normalt termbruk inom ortnamnsforskningen kalla för en *folketymologi* och i den mån namnets form påverkats kan man tala om *folketymologisk ombildning*. Folketymologier och namnförklaringsägner hänger nära samman. Man måste nog räkna med att folketymologierna många gånger ledsagats av en förklarande berättelse, även om denna inte alltid finns bevarad (se Zachrisson 1997 s. 88 f.). Inom folklivsforskningen skiljer man mellan historiska sägner och kronikat, där de senare är minnen av personer, bebyggelse, krigshändelser, våldsbrott m.m. som inte utsatts för en diktmässig omgestaltning och som endast har lokal spridning (Klintberg 1977 s. 13 ff.). Många berättelser som ledsagar folketymologier har sådan karaktär och skulle därför kunna benämnas *namnförklaringskronikat*.

Det samlade materialet från Öland ger vid handen att folketymologier inte är en helt sporadisk företeelse utan att de uppträder med tämligen hög frekvens. Min hypotes är att det rör sig om en vanlig men inte obligatorisk respons på att ett namn blir ogenomskinligt. Det verkar finnas en ovilja i namnbrukarkretsen mot namn vars språkliga innebörd man inte begriper; detta tillstånd uppfattas som ett missförhållande som regleras genom folketymologier. Ytterst handlar det om människans eviga strävan att skapa ordning och mening i den omgivande världen.

I en folketymologi förklaras namnen genom ofta ganska grova likheter med kända ord eller fraser, eller genom »mer eller mindre påtagliga likhetsassociationer» som Karl Gustav Ljunggren (1958 s. 19) uttrycker saken. En mycket vanlig typ är den eponymiska tolkningen där namnet förklaras utifrån namnet på en fiktiv gestalt som antas ha en koppling till platsen i dess etableringsfas (se Zachrisson 1997 s. 92 och där anf. litt.). Så förklarades namnet *Rom* som bildat till namnet på stadens mytiske grundläggare *Romulus*, och Johannes Magnus tolkade på 1500-talet *Uppsala* som innehållande det apokryfiska kunganamnet *Ubbo* (Wahlberg 1994 s. 11). Utarbetandet av en typologi för folketymologierna vore en angelägen uppgift, men jag kommer inte att ta mig an den här.

W.F.H. Nicolaisen (1977) har framhållit att de folkliga omtolkningarna av ortnamn ofta tar form av en berättelse och att namnen förklaras utifrån händelser. Dessa berättelser bildar, menar han, tillsammans en »onomastic mythology». Ett gott exempel på en sådan »onomastic mythology» kan hämtas från Gagnefs socken i Dalarna i mellersta Sverige. Där finns ett fåbodställe som heter *Grådbodarna*. I namnet ingår bynamnet *Gråda*, men uttalet är »Gråbuan» och det har tydligen räckt för att göra det ogenomskinligt. I traditionen har en eponymisk tolkning lanserats och fåbodarna sägs vara grundade av en man med namnet *Grå Bonde*. Till honom har knutits en lång rad traditioner och vandringsägner. Man kan än idag förevisa hans grav, grunden efter hans herrgård och den försänkning som blev i berget när man ställde ner hans likkista för att vila sig på väg till kyrkan. Till Grå

Bonde har också knutits en vandringsägen om att han skulle ha ridit in i kyrkan och huggit ner prästen när denne börjat mässan utan honom (Vikstrand 1994). Grå Bonde har blivit centralfigur i ett traditionskomplex som tack vare ortnamnets livskraft är synnerligen vitalt. Ortnamnet har fungerat som ett sandkorn runt vilket en pärla i form av en begynnande episk tradition vuxit fram.

Jag skulle här vilja anknyta till det försök till analys av platsbegreppet som jag presenterade i min avhandling (Vikstrand 2001 s. 17 ff.). Enligt denna analys består begreppet 'plats' av tre komponenter: en lokalitet, ett namn och ett meningsinnehåll, fig. 1. Dessa tre komponenter samspelar på ett ganska komplicerat sätt, något som inte minst folketymologierna visar. Begreppet 'meningsinnehåll' kan uppfattas som lite oskarpt och skulle behöva preciseras. Jag ska i detta sammanhang nöja mig med att påpeka att meningsinnehållet kan omfatta såväl konkreta berättelser knutna till en plats som känslor och föreställningar som är förknippade med platsen. Begreppet 'meningsinnehåll' kan troligen analyseras i analogi med begreppet 'betydelse', varifrån det skiljer sig genom att vara knutet till en plats och inte ett språkligt tecken.

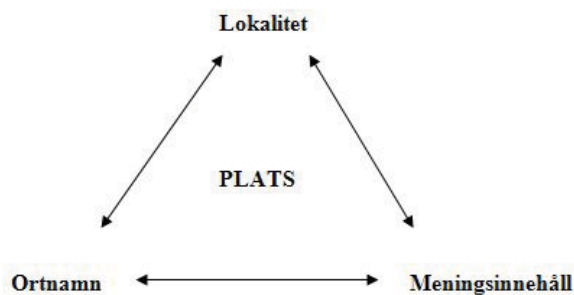

Fig. 1. En teoretisk modell av begreppet 'plats'.

Analysen av platsbegreppet resulterar alltså i en modell som kan användas för att beskriva folketymologiernas roll i namnbruket. Det normala – eller åtminstone det som vi tänker oss som det normala – är att meningsinnehållet ger upphov till namnet. När barken *Alma* 1866 gick på grund i Stockholms skärgård gav det upphov till namnet *Almagrundet* (Stahre 1986 s. 256). Vi har således först en händelse som ger upphov till en platsanknuten berättelse – ett meningsinnehåll – som i sin tur ger upphov till ett ortnamn. På samma sätt har säkert namnet *Lövön* föregåtts av att man bedrivit lövtäkt på ön och *Abborrtjärnen* av att man fångat abborre i sjön. Detta torde ofta vara det ursprungliga förloppet när ett namn och en plats etableras. Men när en folketymologi lanseras vänds hela processen. Utifrån själva namnet skapas ett nytt meningsinnehåll vilket inte sällan leder till formella förändringar i namnet – en folketymologisk ombildning. Förhållandet illustrerar de komplexa relationer som kan råda mellan platsens olika komponenter.

Vi är vana att se ortnamnens form som resultatet av generellt verkande regler, regler som dock kan modifieras genom analogi eller mönsterpåverkan. Vibeke Dalberg (1991 s. 26 ff.) har visat hur vanligt det är att ortnamnsefterleder som genom ljudutvecklingen blivit ogenomskinliga ombildas till andra, kända ortnamnsefterleder, t.ex. *-huse*, *-nase* och *-røse* till *-sø*. Hon kallar detta fenomen *efterledsattraktion*. I mitt öländska material finns flera namn vars uttal eller skriftform är svåra att förklara utifrån generella regler, utan som troligen ska förstås som resultatet av för- eller efterledsattraktion. Bynamnet *Törnbotten* (*Tornebudth* 1535) i Algutsrums sn torde vara sammansatt av *torne* 'snårvegetation av taggiga buskar' och dialektordet *but* 'större kalkstensblock'. Den nuvarande formen måste dock förklaras genom anslutning till orden *törne* och *botten*. *Kvigerälla* (i *qwirille* omkr. 1500) i Glömminge sn är svårtolkat men torde i förleden innehålla en form av ett ord **kvie* 'kreatursfälla'. Redan under 1500-talet förefaller förleden dock i stället ha uppfattas som en form av ordet *kviga* 'ung ko som ej kalvat'. Namnet *Resmo*, som avser såväl en by som en socken, skrivs under medeltiden *rysme*, *risme* o.d. Detta svårtolkade namn, som kan hänga samman med verbet *risma* 'repa upp', är sannolikt från början osammansatt och borde ha resulterat i ett nutida **Risme* e.d. Det har dock kommit att uppfattas som ett sammansatt namn där efterleden omtolkats som *mo* 'sand'. *Lindby* i Gårdslösa sn skrivs i två av de äldsta beläggen *Lingby*, vilket tyder på att förleden innehåller ordet *ling* 'ljung' och inte trädbeteckningen *lind*. Namnets nutida form borde därför ha varit **Lingby*. Ordet *ling* torde dock tidigt ha blivit obsolet på Öland och förleden har omtolkats som *Lind*-. Exempelen kan göras många fler.¹

Enligt Vibeke Dalberg (1991 s. 33) beror dylik attraktion bl.a. på att namnen genom att anslutas till kända namnleder blir tydligare markerade som ortnamn. Detta kan säkert vara sant, särskilt när det gäller huvudlederna. Mindre självklart är det när det gäller förledsattraktion, som i fallen *Kvigerälla* och *Lindby*. Man kan knappast hävda att *Lindby* är tydligare som ortnamn än **Lingby* – däremot är det i motsats till **Lingby* ett ännu i vår tid fullt genomskinligt namn. Man kan fråga sig om den anpassning till lexikon och namnsystem som de folketymologiska omtolkningarna resulterar i, och som framhävs som det centrala av Dalberg, inte i själva verket ska uppfattas som en aspekt av en mer genomgripande omvandling vars syfte är att återskapa såväl fonotaktisk och formell som semantisk ordning i namnen.

Avslutningsvis kan det vara belysande att studera ett klassiskt exempel på ett folketymologiskt ombildat namn, nämligen *Vedyxa*, som avser en by i Danmarks sn i Uppland. Namnet skrivs under medeltiden och fram till omkring år 1600 på följande sätt:²

¹ För belägg och tolkning av dessa öländska namn hänvisas generellt till Vikstrand 2007.

² Beläggen är hämtade från OAU.

j vidhusum 1358
 j widhusum 1397
 i Widhusom 1403
 i Vidhusum 1415
 j widhwsa 1425
 j vidhusom 1426
 vidhussom 1428
 j widhusom 1430
 j vidhøssa 1440
 i vidissjø 1456
 i widwsä 1492
 Vedysse, Vedesse 1540
 Weddessöo, Vedzöo 1542
 i vedyssä 1554
 Widessö, Wedessa 1555
 Vedhyxe 1561
 Wedyxa 1581
 i Wedyxa 1591

Namnet ska sannolikt förstås som ett äldre **Vidh-Husa* 'Husa i (vid) skogen'. Det är stabilt fram till början av 1400-talet, men därefter följer ett turbulent århundrade för namnet. Förändringarna utlöses sannolikt av att efterledens stamvokal förkortas och att *h* faller, vilket är det normala och förväntade för sammansatta namn på *-husa* i Mälardalskapen. Namnet blir därvid ogenomskinligt och en folketymologisk omtolkningsprocess börjar. Man söker ansluta efterleden till både *sjö* och *ö* – två efterleder som båda är vanliga slutstationer för dylika ombildningar. Man tycks dock inte vara riktigt nöjd med något av dessa alternativ, och på 1560-talet dyker så den första skrivningen upp som återspeglar en omtolkning av namnet som en sammansättning av *ved* och *yxa*. Namnformen uppträder redan under 1500-talet i minst två av varandra oberoende källor, vilket tyder på att det rör sig om en förändring i uttalet och inte en skrivaretymologi. *Vedyxa* är uppenbarligen en fungerande namnform, för den stabiliserar sig snabbt och byn bär än idag detta namn.

Man bör därvid notera två saker. För det första har namnet visserligen anslutits till två välkända lexem – *ved* och *yxa* – men däremot är anpassningen till ortnamnens lexikala mönster mycket bristfällig. *Ved-* kan visserligen förekomma som förled, men *-yxa* är definitivt ingen etablerad ortnamns efterled. Man kan därför inte påstå att ombildningen gjort namnet mer »ortnamnslikt». För det andra finns det ett associativt samband mellan attraktionsorden *ved* och *yxa*. Detta gör det troligt att omtolkningen ledsagats av en berättelse, en namnförklarings sägen, som dock tyvärr inte finns bevarad.

Sammanfattningsvis vill jag föreslå att folketymologier är en central del av människans namnbruk, att de uppstår med viss regelbundenhet när namn blir ogenomskinliga och att de fungerar som »motor» i den meningsskapande processen i landskapet. De kan påverka ortnamnens form, och kanske måste vi ta deras ombildande kraft på större allvar. Analogi och attraktion kan ses som ett slags motkrafter till fonetiskt betingade ljudförändringar som genom t.ex. assimilation och ljudövergångar ofta verkar destruktivt på namnen. Genom folketymologiska omtolkningar restitueras namnen, låt vara ofta i en oetymologisk riktning.

Litteratur

- Dalberg, Vibeke, 1991: Stednavneændringer og funktionalitet. Analogisk stednavneomdannelse, epexegetisk stednavneomdannelse og stednavneskifte belyst ved danske toponymer. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 33.)
- Eaker, Birgit, 1999: Folketymologi - missförstånd eller medveten språkanpassning? I: P.S. Post scriptum. Språkliga studier till minnet av Elsie Wijk-Andersson 22 april 1999. Red. Ulla Börestam Uhlman, Berit Söderman, Lennart Larsson & Åsa Vikström. Uppsala.
- Klintberg, Bengt af, 1977: Svenska folksånger. 2 uppl. Stockholm.
- Ljunggren, Karl Gustav, 1958: Folketymologi och korrektion. I: Saga och sed.
- Nicolaisen, W. F. H., 1977: Place-Names and their Stories. I: Ortnamnssällskapet i Uppsala årskrift.
- OAU = Ortnamnssarkivet i Uppsala. Samlingar i SOFI, Uppsala.
- SOKa 7 =. Ortnamnen i Kalmar län 7. Mörbylånga kommun. Bebyggelsenamn. Uppsala.
- Stahre, Nils-Gustaf, 1986: Ortnamn i Stockholms skärgård. Stockholm.
- Wahlberg, Mats, 1994: Uppsala kommun. Uppsalas gatunamn. Uppsala. (Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län 5:1.)
- Vikstrand, Per, 1994: Ordning ur kaos. I: Ortnamnssällskapet i Uppsala. Namnsalten i UNT 12 (10 maj).
- 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- 2007: Mörbylånga kommun. Bebyggelsenamn. Uppsala. (Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län 7.)
- Zachrisson, Torun, 1997: Folkliga föreställningar. I: Fornlämningar och folkminnen. Stockholm.

Summary

Folk-etymologies.

On the shaping of meaning through place names

The re-interpretation of obscure place names through associations with sound-alike words –often referred to as “folk-etymologies” – has been ascribed to purely linguistic factors such as adaptation to established phonological or phonetic patterns. It has, however, also been asserted that the establishing of such re-interpretations represents an attempt to recreate meaningfulness. In this paper the latter opinion is developed, arguing that the re-interpretation of place names is a common although not compulsory response to a place name becoming obscure. Through the stories that evolve around such names, they become “engines” in the process of creating meaningfulness in the landscape.

Per Vikstrand
Namnavdelningen, Institutet för språk och folkminnen
Dag Hammarskjölds väg 19, Box 135,
SE-751 04 Uppsala
Per.Vikstrand@sofi.se